

Թեան կամ տոգոհութեան պատճառն , ներկայիս կերպարանքը տուող կամփոխողն : Գտուին թերեւս գլուխք , նաեւ բարձր գլուխք , նաեւ քողաւոր եւ հովա , նաւոր գլուխք , գտուին ժիրաժիր ձեռք եւ թուլթակ լեզուք , որք քիչ կամ շատ շարժեն զազգը , բայց եթէ պակսի ըզգայուն եւ բարեբուն սիրտն՝ իրենց բրած աղբեցութիւնն եւ օգուտն անյաջող կամ սակաւատե կ'ըլլայ . ազգն աւելի կը մղուի քան թէ առաջ կ'երթայ : Քիչ անգամ գլուխ գլխով կը բռնկի , բայց զրեթէ միշտ սիրտք սրտով կը վառին : Ազգերնուս փափագելի եւ ցանկալի ապագայն՝ շատ դժար կ'երևի գտնել զխոց եւ լեզուաց բազմութենէն , բայց շատ դիւրին եւ յուսալի՝ սրտից կակղութենէն եւ միութենէն . գլուխք՝ կրնան ունենալ ծանրագին դանձեր , բայց քիչ անգամ ուրիշները կը հարստացընեն . իսկ սիրտք՝ իրենց տաքութեամբը ունեցածնին հալեցընելով՝ կը թափեն կը ձուլեն զիրար , եւնոր կերպարանք կ'առնուն կու տան . բաւական է թէ քանի որ դեռ թարմ ու դալար կամ դեռ ընդունակ են՝ տրուի իրենց լաւ եւ ընտիր սերմն եւնիւթ : — Ո՛վ դուք , որ ազգիս յառաջադիմութեան , զարգացման եւ ներկայիս պաշտօնեայք էք , քիչ մ'աւելի քան զգլուխ , քան զլեզու , քան զձեռքս՝ սիրտ եւ սրտեր շարժեցէք , աւելի եւ շատ աւելի օգուտ կ'ընէք անոր , ձեզի՝ պատիւ , եւ օրհնելի անուն մը կը թողուք :

Մարկոս Արեւիկոսին դեռ կայսր չեղած առ Լաբինա Հռոմայեցի տիկինը գրած մխիթարական թռչորը , երկանը մահուան հաւար :

Մարկոս 'ի Մօնթէչէլեայ , բղելիս Հռոմայեցի , առ Լաբինա տիկին իմոյս կըողիոսի ողջոյն , եւ մխիթարութիւն 'ի դից : Կրնայ ըլլալ որ դժարդ եկած ըլլայ իմ անհոգութեանս վրայ , որ ու-

շացայ առանկ ծանր վշտացդ մէջ զքեզ մխիթարելու . բայց չեմ տարակուսիր որ քու սրտիդ ազնուութիւնը , ու իմ յօժարութիւնս միշտ քեզի ծառայելու , մտքէդ դուրս կ'ընեն ատ կասկածը . թէ որ վերջինը եղայ զքեզ մխիթարելու , բայց առջինը եղայ ու եմ քեզի ցաւակից ըլլալու . քեզի օգնելու ալ յետին չեմ ըլլար :

Շատ օր է որ իմացայ , բայց չուզեցի որ ինծմէն իմանաս ատ ցաւալի լուրը . սիրտս առաջ չիգնաց անանկ սիրելի անձին մահը գրելու քեզի , որ արդէն վշտացած էիր իր այդչափ ատենէ 'ի վեր քեզմէ հեռու ըլլալուն համար : Իրաւունք չէր որ ես աս անախորժ ծառայութիւնը ընէի անոր՝ որ այնչափ արդիւնք ունի վրաս : Իսկ հիմայ զիտնալով որ իմացեր ես իրեն մահը , կրկին եղաւ իմ ցաւս . ինչուան հիմայ իր մահը միայն կը զգայի , հիմայ իր մահուանը հետ քու տրտմութիւնդ ալ կը զգամ : Իրաւունք ունիս լալու , չէ թէ իր վրայ՝ որ հիմայ դից հետ է , այլ մեր թշուառութեանը վրայ՝ որ այսչափ չարեաց մէջը կը տանջուինք : Ո՛վ Լաբինա , շատ անգամ կը մտածեմ որ՝ որը աւելի ողբանք , չարերը որ կ'ապրին , թէ բարիներն որ կը մեռնին . վասն զի երկուքն ալ ողբալի են : Մեծ վիշտ է աղէկներուն մահը տեսնել , բայց գէշերուն ապրիլը տեսնելն ալ անկէց պաւկաս վշտալի չէ : Ան որ հարկաւ օր մը պիտոր հասնի , հասնելուն համար պէտք չէ որ շատ վշտանանք . ալ լաւ է դից քովը երթալ , քան թէ մարդկանց հետ ապրիլ՝ որ ասանկ չար են : Աղէկ մարդը միշտ կ'ապրի մեռնելով , իսկ չարը միշտ կը մեռնի ապրելով . ուրեմն դիք կըողիոսին իրենց հետ ըլլալը ուզեցին . ստոյգ գիտեմ որ ինքն ալ յիշելով ինչ բաներէ ազատեցաւ . հիմակուան վիճակին վրայ գոհ է , ու կ'ուզէ հոն կենալ քան թէ աշխարհք դառնալ : Ինչուան հիմայ դու իր դառնալուն կը սպասէիր , հիմայ ինքը քեզի կը սպասէ : Մի կարծեր որ դուն միայն զինքը կը սրբնցուցիր . ամենքս ալ զինքը կը

վայելէինք, ամենքս ալ կուլանք իր մահը: Ամեն ցաւէն ծանր է տեսնել որ մեր ցաւած բանին վրայ ուրիշները կ'ուրախանան. ու ընդ հակառակն՝ ամեն մխիթարութենէ մեծ է տեսնել որ մեր դժբախտութեանը վրայ ուրիշներն ալ կը ցաւին. երբոր բարեկամս իմ ցաւս կը դգայ ու ինծի հետ կուլայ, սիրտս կը թեթեցնէ, կարծես որ ամեն բեռ իր վրայ կ'առնէ: Օգոստոս կայսեր ատենի տարեգիրները կը պատմեն որ. Տանայիս գետին քովի բնակիչները կ'ուխտեն եղբր դից՝ որ դժբախտութեան ատեն իրենց վիշտը մոռնան, բարեկամներնուն օգնելու համար կեանքերնին տան: Ի՛նչ փառաւոր օրեր, ի՛նչ երջանիկ ժամանակ, յաւիտենական յիշատակի արժանի. ասանկ կ'ըլլայ սըրտանց բարեկամութիւնը, իր վիշտը չինայիր՝ բարեկամինը կուլայ: Իսկ դուն թշուառ ատենի հասար, ո՞վ Հռոմ, բնակչացդ սիրտը այնչափ օտարացեր է բարիք ընելէն, ու այնչափ պատրաստ է չարիք ընելու, որ մարդ ըլլալնին մոռցեր՝ ու վայրենի գազաններ դարձեր են: Ես կուլամ քու ուրախութիւնդ տեսնալով, դու կ'ուրախանաս իմ լացս տեսնալով. իրարու մահը կ'ուզենք: Կ'երդնում, ո՞վ լաբինա, որ եթէ տըրտմութեանդ ճար ընելը ձեռքս ըլլար՝ ինչպէս որ քու ցաւդ իմ սրտիս մէջն է, այսչափ չէր վիրաւորեր զիս քու խեղճ լացդ. բայց բաղձանքս չեմ կրնար լեցընել, վասն զի մեռելոց համար մեռնինք ալ անօգուտ է: Ուրեմն դից ձեռքը դնենք զմեզ. իրենք աւելի գիտեն բաժնել քան թէ մենք ընտրել: Կը մտածեմ քու մեծութիւնդ որ այնչափ պատիւ ունիս Հռոմայու մէջ, ու իմ նուաստութիւնս՝ որ բաւական գիտութիւն չունիմ քեզ մխիթարելու, և ոչ հարստութիւն քեզի օգնելու. բայց ցաւակից ըլլալու սիրտ ունիմ, թէ որ անով գոհ կ'ըլլաս: Ինչ որ ալ կրնամ, թղթով չեմ ուզեր ընել՝ այլ գործքով. վասն զի ով որ գործքով կրնայ, ու խօսքով միայն կը մխիթարէ, սրտանց չէ անոր բարեկամութիւնը:

Ինչուան հիմայ դրացիդ էի ու խնամիդ, ասկէց ետքը կը խնդրեմ որ բարիքդ ուզելու կողմանէ՝ զիս էրկանդ տեղ դնես, խորհուրդ տալու կողմանէ՝ հօրդ տեղ դնես, ծառայելու կողմանէ՝ զաւկիդ տեղ դնես, խորհրդարանին մէջ ալ փաստաբանիդ տեղ. ու կը յուսամ որ կերպով մը կարենաս ըսել ինչ որ այնչափ հոգւոյ վրայ կորսընցուցի՝ Մարկոսին վրայ միայն գտայ: Մեծ շփոթութեան մէջ երբոր մարդուն ընելիքը միտքը չիգար, խելքը կը պղտորի, բանականութիւնը կը տկարանայ, այնչափ հարկաւոր է խորհուրդ տալը՝ որչափ օգնելը: Ինչպէս որ դուն իմ վրաս ունեցած արդեանցդ համար կրնաս ինծի հրամայել, ասանկ ալ ես քու վրագ ունեցած սիրոյս համար կրնամ ալաչել զքեզ՝ քեզի հարկաւոր եղած բաներուն համար: Ուստի խիստ կ'աղաչեմ որ Հռոմայեցի որբևորներուն չափազանցութիւններէն ըզգուշանաս. վասն զի ամեն չափազանցութիւն մոլութիւն ըլլալէն ի՛ զատ, մարդը կ'աշխատցընեն, զիք կը զայրացընեն, ողջերուն վնաս ու մեռածներուն անօգուտ են. ուրիշներուն միտքը կասկածներ ալ կը ձգեն: Ինչպէս ազնիւ Մարկոս Մարկելոսին փուլուիա կինը, Արիսի դաշտին մէջ իր էրկանը յուղարկաւորութիւնը ըլլալու ատեն, երբոր երեսները կը բզըքտէր, մազերը կը փետրուտէր, ակռաները կը կոտորտէր, ամեն մէկ քայլին կը մարէր կ'իյնար, ու ծերակուտին երկու խորհրդականները թևերէն մտած կ'արգիլէին որ իրեն աւելի վնաս մը չընէ, Կնէոս փլաւիոս համարակալը ըսաւ. Թող տուէք, որբևորի մնալ չուզեր: Ու իրաւ անանկ եղաւ. դեռ ազնիւ Մարկելոսին ոսկորները չէին այրած՝ իրեն ուրիշ էրիկ գտաւ: Վասն զի ան երկու խորհրդականներուն՝ որ թևերէն մտած էին՝ մէկուն ձեռք տուաւ որ հետը ամուսնանայ: Աս բանս անանկ զգուելի բրաւ զինքը՝ որ ամեն Հռոմայեցի որբևորներուն նախատինք եղաւ: Չեմ ըսեր որ դուն ասանկ բան կրնաս ընել. կ'երդնում Ա-

ըէսին, լարինա տիկին, որ Մարկոսին մտքէն ատ բանը չանցնիր, և ոչ քու տարիքդ կը ներէ, և ոչ քեզի պէս պատուաւոր տիկնոջ ամենուն առջին ունեցած մեծարանքը կը թողու. բայց կը խնդրեմ որ չիմոռնաս Հռոմայեցի որբահարի մը վայլած ծանրութիւնը, համեստութիւնը՝ ու քաշուած կեանքը: Թէ որ մինակ կենայլը աւելի զգալ կուտայ քեզի մեռնողին վիշտը, ողջերուն քու վրադ ունեցած համարմունք ու պատիւը քեզ մխիթարեն: Հիմակուհի մայ ուրիշ ըսելիք չունիմ, բայց միայն անանկ պահես քու անունդ՝ որ գէշերուն բերանը գոցես, աղէկները ծառայեն քեզի: Ասանկ որ ընես՝ մի հոգար ամենին խորհրդարանին հետ ունեցած դործքիդ վրայ: Փաւստինա բարեւ կ'ընէ քեզի, լացաւ քու վրադ: Քիչ մը ստակ կը զրկեմ՝ պարտքերդ վճարելու համար: Աստուածներն որ կ'ողորմուի հանգիստ տունին, անոր լարինա տիկնոջն ալ մխիթարութիւն տան: Մարկոսի 'ի Մօնթէէլեայ իր ձեռքով զրածն է:

Նորին առ Կատողչոս կոշտակալ գրութիւն քոշոր, որ կայսր ըլլալէն առաջ՝ իր սիրելի գաւազնը վերիսիւնու մեռնելէն ետքը գրած է:

Մարկոս երիտասարդ դեռ նոր խորհրդական, առ Կատողչոս ծերունի շատոնց խորհրդական, ողջոյն և յարգութիւն: Երկու թուղթ գրեցի քեզի, մէկուն ալ չպատասխանեցիր. թէ որ չիկրնայէդ է, խօսք չունիմ. թէ որ չուզելէդ է՝ կը գանգատիմ. թէ որ մոռնալէդ է՝ կը մեղադրեմ: Առաքինի երիտասարդաց պարտքն է յարգել իմաստուն ծերերը՝ ինչպէս որ հրամանքդ ես, ծերերուն ալ պարտքն է խրատել երիտասարդները՝ ինչպէս որ ես եմ. իրաւունք է որ ուժ ունեցողները չունեցողներուն օգնեն, ինչպէս են ծերերը. ու փորձ եղած ծերերն ալ մեզի պէս անփորձ երիտասարդները զգուշացունեն: Պարսաւելի է այն սղայութիւնն՝

որ որչափ մարմինը կ'ուժովնայ, այնչափ հոգւոյն առաքինութիւնները կը պակսին. ու այն ծերութիւնն է պատուելի ու գովելի, որ մարմինը որչափ կը տկարանայ՝ այնչափ հոգւոյն առաքինութիւնները կը զօրանան: Ճշմարիտ ծերութիւն՝ առաքինութիւնն է, չէ թէ մազերուն ճերմկութիւնը. վասն զի պատիւը առաքինութեան կը տրուի, չէ թէ ճերմակ մազերուն: Երջանիկ է այն երկրին ժողովուրդը, բարեբախտ է իր թագաւորն ալ, ուր աշխատաւոր երիտասարդներ կան ու խրատ տուող ծերեր. վասն զի դուք խրատ տալով, մենք ալ հնազանդելով ձեզի՝ նորափեսաութեան ձագերու պէս, երբոր դուք կը յօգնիք ու ալ չէք կրնար թռչիլ՝ մենք ձեզի կ'օգնենք:

Կարծեմ՝ կը մտածես որ դեռ սիրելի զաւկիս վերիսիւնուին սուղը սրտէս չէ ելած, ժամանակին երկայնութիւնը չի կրցաւ ընել որ մոռնամ՝ զինքը: Ատենը շատ բան կը բժշկէ, որ բանականութիւնը չիկրնար. բայց իմ սրտիս ցաւը ատենն ալ չիկրցաւ բժշկել: Որդերը խեղճ զաւկիս աղիքը անանկ չեն ծակծրկեր, որչափ որ իր ցաւը իմ սիրտս կը ծակծրկէ. ինքը միանգամ մեռաւ, ես ողորմելիս ամեն վայրկեան իր ցաւովը կը մեռնիմ. անոր մահը նախանձելի է, իմ կեանքս ցաւակցութեան արժանի. վասն զի ինքը մեռնելով կենդանի է, իսկ ես ապրելով մեռած: Թէ որ կարենային մարդիկ սրտերնուն ըզգացածը բերնով բացատրել, երկինքը կը հառաչէր ու արցունքովը երկիրս կը թրջէր: Թէ որ կարելի ըլլար վերադարձաւ սիրտ մը տեսնել, ան ատենը կ'իմացուէր որ իր կաթիլ մը արիւնը շատ աւելի է քան թէ արցունքի աղբիւրներն որ աչքէն կը թափէ: Սրտին մէկ պզտի ցաւը շատ աւելի է քան զամեն մարմնոյ ցաւերը. ասոնց շատին դեղը գտած են մարդիկ, բայց խեղճ սիրտը խօսի ալ իր քաշածը՝ լսողները չեն ըմբռներ: Գերազանց առաքինութիւնը մարմնաւոր ցաւերու համբերելը չէ, այլ սրտի վշտերուն. ասոնք են որ ա-